

СОКУРЕНКО Віталій

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та кримінології
факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування
Одеського державного університету внутрішніх справ

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ ЯК СЕГМЕНТ ВОЄННО- НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

Феномен воєнно-насильницької злочинності в контексті російської агресії проти України репрезентований в основному двома категоріями кримінальних правопорушень: насильницькі порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України) і геноцид (ст. 442 КК України). Разом з тим не можемо не вказати й на ту обставину, що численні насильницькі злочини, які вчиняються у зазначеному контексті не знаходять своєї адекватної кваліфікації, не в повній мірі обґрунтовано поповнюючи масив злочинних порушень законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України). Мова йде про ті діяння, які за міжнародним кримінальним правом укладаються у категорію «злочини проти людяності».

У наукових дослідженнях безспідставно наголошується на тому, що наразі категорія «злочини проти людяності» лишається *terra incognita* для вітчизняного кримінального законодавства. І це є великою прогалиною й проблемою задля забезпечення адекватності кримінально-правової політики держави в умовах війни [1, с. 25]. Тому для з'ясування відповідних юридично значущих ознак останніх змушені звернутися до міжнародного кримінального права.

У п. «с» ч. 2 ст. 6 Статуту Нюрнберзького воєнного трибуналу злочини проти людяності були визначені як вбивства, винищення, поневолення, заслання та інші жорстокі, вчинені щодо цивільного населення до чи під час війни, чи переслідування з політичних, расових або релігійних мотивів з метою вчинення або у зв'язку з будь-яким злочином [2]. Токійська концепція міжнародного злочину (за Статутом Міжнародного військового трибуналу для Далекого Сходу (далі – Токійського трибуналу)) фактично дублювала нюрнберзьку, передбачала відповідальність за три групи злочин: проти миру, конвенційні воєнні злочини та злочини проти людяності з ідентичним визначенням останніх [3, с. 104].

Подальша міжнародно-правова модифікація злочинів проти людяності пов'язується зі статною базою Міжнародних трибуналів по колишній Югославії та Руанді, яка заклала фундамент сучасного розуміння природи цих злочинів у їх взаємозв'язку з політикою держави щодо дегуманізації соціальних груп. Так, наприклад, у Статуті Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді (ст. 3 «Злочини проти людяності») визначається, що: «Міжнародний трибунал по Руанді повноважний здійснювати судові

переслідування осіб, відповідальних за злочини проти людяності, коли вони відбуваються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення за національними, політичними, етнічними, расовими чи релігійними мотивами: а) вбивство; б) винищення; в) поневолення; г) депортація; е) ув'язнення; ф) тортури; г) зґвалтування; ж) переслідування з політичних, расових чи релігійних мотивів; і) інші нелюдські акти» [1, с. 26].

Відповідно до ст. 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду «злочин проти людяності» означає будь-яке з таких діянь, коли вони вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, і такий напад вчиняється усвідомлено: а) вбивство; б) винищення; в) оборнення в рабство; г) депортація або насильницьке переміщення населення; е) ув'язнення або інше жорстке позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права; ф) катування; г) зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація чи будь-яка інша подібна за тяжкістю форма сексуального насильства; ж) переслідування будь-якої групи або спільноти, яку можна ідентифікувати, за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, гендерними, як це визначено в пункті 3, або іншими ознаками, що загально визнані неприпустимими згідно з міжнародним правом, у зв'язку з будь-яким діянням, зазначеним в цьому пункті, чи будь-яким злочином, що підпадає під юрисдикцію Суду; і) насильницьке зникнення осіб; ж) злочин апартеїду; к) інші нелюдські діяння подібного характеру, що умисно заподіюють сильних страждань чи тяжких тілесних ушкоджень або серйозної шкоди психічному чи фізичному здоров'ю [4].

Наведений у статті перелік не є вичерпним, про що свідчить формулювання «інші нелюдські діяння аналогічного характеру...» (ст. 7). Під останніми можливо розуміти умисні заподіяння сильних фізичних чи моральних страждань або серйозних тілесних ушкоджень, серйозної шкоди фізичному чи психічному здоров'ю [5, с. 385].

Злочини проти людяності входять в число у число найсерйозніших міжнародних злочинів. Однак, як нескладно пересвідчитись навіть з побіжного аналізу, злочини проти людяності мають багато спільних об'єктивних ознак із воєнними злочинами. Зокрема, це стосується випадків вбивств, депортацій або примусове переміщення населення, катування, зґвалтуванням, ув'язнення або інше жорстке позбавлення фізичної свободи в порушення основних норм міжнародного права, насильницькі зникнення тощо. Тобто з точки зору діянь, наслідків, потерпілих воєнні насильницькі злочини та злочини проти людяності за значною кількістю параметрів, в тому числі й виражених семантично у джерелах права виявляють тотожність. Серед іншого це послугувало однією з причин (зрозуміла річ, поруч з відсутністю законодавчого унормування) того, що вітчизняна правозастосовна практика безальтернативно кваліфікує всі подібні випадки за ст. 438 або (що набагато рідше) ст. 433 КК України. І таку ситуацію не

можна вважати задовільною. Викривленим виявляється уявлення про об'єкт злочину, а, відтак, і неправильно в низці випадків є кримінально-правова кваліфікація та, зрештою, уявлення про характер збройного конфлікту, якість, спрямованість кримінальних практик військово-політичного керівництва, апарату окупаційних військ російської федерації.

Задля внесення ясності у питання розмежування воєнних злочинів та злочинів проти людяності у дослідженнях з міжнародного кримінального права, а в останній час і національного права України, прийнято звертатися до такої категорії як контекстуальний елемент. Класична доктрина вітчизняного кримінального права ним не оперує. Однак саме життя висуває вимогу оперування ним, введення до наукового обігу та практичного застосування в Україні.

Контекст вчинення діяння, наголошує Н. Антонюк, частково проявлятися через ознаки різних елементів складу кримінального правопорушення: і через обстановку, в якій діяння було вчинено, яка є ознакою об'єктивної сторони, і через суб'єкта, який є представником ворожої армії, і через усвідомлення ним факту збройного конфлікту. Тож можна констатувати, що контекстуальний елемент фактично вплітається в інші елементи складу кримінального правопорушення [6, 33].

Зміст контекстуального елемента всіх міжнародних злочинів, підсудних Міжнародному кримінальному суду, визначений в «Елементах злочинів» (додаток до Римського статуту). Для злочинів проти людяності зафіксовано такі специфічні ознаки як контекст широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення та знання про цей контекст [7]. Ці елементи пояснюють необхідну участь у широкомасштабному чи систематичному нападі на цивільне населення та знання про нього. Однак останній елемент не слід тлумачити як такий, що вимагає доказів того, що злочинець знав усі характеристики нападу або точні деталі плану чи політики держави чи організації. У разі виникнення широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення пункт про умисел останнього елемента вказує на те, що цей ментальний (суб'єктивний) елемент задоволено, якщо злочинець мав намір сприяти такому нападу [7].

Відповідно до ч. 3 ст. 7 Елементів злочинів «напад, спрямований на цивільне населення» в контексті злочинів проти людяності означає поведінку, що включає багаторазове вчинення відповідних дій проти будь-якого цивільного населення відповідно до або на підтримку державної чи організаційної політики щодо здійснення такого нападу [7] (*курсив наш – В. С.*). Ці дії не обов'язково повинні становити військовий напад. Зрозуміло, що «політика вчинення такого нападу» вимагає, щоб держава або організація активно сприяли або заохочували такий напад проти цивільного населення [7]. Таким чином, хоча й в описі елементів до кожного з проявів (видів) злочинів проти людяності не згадується про контексті політики держави чи організації щодо нападів на цивільне населення, виходячи з базової норми до злочинів проти людяності (Art. 7 «Introduction» of Elements of Crime),

висновок про необхідність визнання такої політики обов'язковим контекстуальним елементом досліджуваної категорії злочинів видається логічним та необхідним.

До того ж в примітці до згаданої ст. 7 окремо акцентується увага на такому: «Політика, яка має цивільне населення як об'єкт нападу, реалізується державними або організаційними діями. Така політика може, за виняткових обставин, реалізовуватися шляхом умисної бездіяльності, яка свідомо спрямована на заохочення такого нападу. Про існування такої політики не можна зробити висновок лише через відсутність урядових чи організаційних заходів» [7]. Тож, як видається, така увага розробників Римського статуту Міжнародного кримінального суду і додатків до нього саме до такої складової злочинів проти людяності як їх політично організоване вчинення, є не випадковою, спирається на попередній досвід діяльності міжнародних судових органів *ad hoc*, доктрину міжнародного кримінального права.

Ця ж думка висловлюється і у вітчизняних дослідженнях. Зокрема Ю. В. Орлова прямо наголошує на тому, що наявність відповідної політики держави чи організації, в межах якої реалізується відповідна систематичність є другим (поруч із широкомасштабністю або систематичністю нападу) обов'язковим контекстуальним елементом злочинів проти людяності [3, с. 108].

Акцентуймо увагу на тому, злочини проти людяності виражаються у атаках виключно на цивільне населення і такі атаки мають або широкомасштабний, або систематичний характер. І якщо широкомасштабність як ознака діянь цілком може відповідати воєнним злочинам (на що прямо вказано у ч. 1 ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду), то систематичність – виключна ознака злочинів проти людяності [3, с. 109; 8, с. 78]. Вона означає наявність узгодженість злочинної діяльності, проявлення останньої як особливої політики держави-агресора щодо цивільного населення України, відповідну легітимацію таких дій. Відтак систематичність (чи-то пак системність, від англ. «*systematic*») виявляється іманентною рисою вищого рівня організованості нападів на цивільне населення, окремого сегменту цілеспрямованої політики держави (чи організації).

Принагідно, задля повноти дослідження, також наголосимо на тому, що наявність збройного конфлікту (міжнародного чи неміжнародного), на відміну від воєнних злочинів, не є обов'язковим контекстуальним елементом злочинів проти людяності. Вони мають ширшу, бо ж навіть дещо інакшу природу, не узалежнюються від норм міжнародного гуманітарного права, виражають посягання на етичні засновки взаємин між людьми, що фундаментують гуманістичну мораль як таку. Тому злочини проти людяності можуть вчинятися і поза контекстом збройного конфлікту. Ця ж обставина підкреслено фіксується й в міжнародно-правовій науці, практиці діяльності міжнародних судових органів кримінальної юрисдикції.

Таким чином, юридичні підстави для констатації вчинення злочинів проти людяності позбавленні обов'язкового зв'язку зі збройним конфліктом (*war nexus*). В той же час останній, хоча і не є необхідним, проте у випадку з агресією та відповідним міжнародним збройним конфліктом додатково засвідчує ступінь як ступінь вразливості цивільного населення (зокрема, на окупованих територіях), так і ступінь серйозності порушень міжнародного права, поширення на компліментарних засадах юрисдикції міжнародних судових органів (за наявності до того процесуальних підстав) щодо злочинів проти людяності. Аналогічна ситуація складається і в Україні.

Існує чимало підстав для твердження про те, що вчинювані представниками РФ напади на цивільне населення України, в тому числі й те, що не перебуває під окупацією, слід кваліфікувати не тільки і не стільки як воєнні злочини, а саме як злочини проти людяності (*de lege ferenda* та за міжнародним кримінальним правом). Варто констатувати, що вказані атаки окрім того, що є широкомасштабними, є ще й систематичними, тобто відповідають вимогам планованості, узгодженості, загальної керованості, властивої для усвідомленої політики російської держави проти України. Про цілі такої політики можна дискутувати (чи виходить вона на рівень геноциду й прагнення фізично винищити українців, а чи є тактикою примушування до переговорів на не вигідних для нашої держави умовах, зламу духу спротиву тощо). Але те, що вона сформована та реалізується немає, як видається, жодних сумнівів.

На користь позиції щодо існування в Україні практики вчинення представниками російської федерації саме злочинів проти людяності свідчать й результати діяльності Незалежної міжнародної комісії ООН з розслідування порушень в Україні. Так, у низці своїх доповідей, вказана установа виявила, зафіксувала та констатувала таке: «Невибіркові напади російських збройних сил у порушення міжнародного гуманітарного права призвели до жертв серед цивільного населення, а також до руйнування та пошкодження цивільних об'єктів, у тому числі об'єктів, що перебувають під захистом, таких як лікарні та об'єкти культурної спадщини. У багатьох випадках російські збройні сили не вживали можливих запобіжних заходів, щоб переконатися, що постраждали об'єкти не є цивільними. Комісія підтверджує свій попередній висновок про те, що численність таких атак свідчить про закономірність ігнорування російськими збройними силами можливого завдання шкоди цивільному населенню. Нові докази підтверджують попередні висновки Комісії про те, що практика тортур, до якої вдається російська влада в Україні та Російській Федерації, є поширеною та систематичною» [9]. В іншій доповіді стверджується: «Комісія встановила, що повторювані хвилі атак на енергетичну інфраструктуру, починаючи з жовтня 2022 року, були систематичними, широко поширеними та становили частину певної політики, посилюючись, серед іншого, на заяви вищих органів влади Російської Федерації, а отже, ці атаки можуть становити злочин проти людяності» [10]. Таким чином,

безумовно правий В. В. Сокурєнко у тому, що на території України представниками російської федерації масово вчиняються злочини проти людяності, які вимагають самостійної та адекватної правової оцінки, що ставить на порядок денний питання з реформування кримінального законодавства [1, с. 27].

Що це означає у практичному вимірі? Єдине: існуюча в Україні кримінально-правова політика не повною мірою відповідає запитам і викликам війни. Не повною мірою відповідає втілений у злочинах проти людяності політиці російської федерації на знищення української державності через атаки на цивільне населення. І ця невідповідність в першу чергу зумовлена прогалиною у КК, відсутністю матеріально-правових підстав для притягнення до кримінальної відповідальності осіб саме за вчинення злочинів проти людяності. І ця прогалина має бути усунена якнайшвидше. З цією метою нами розроблено законопроект, який, маємо надію, сприятиме вирішенню цієї проблеми та створить передумови для посилення кримінально-правового захисту громадян України, підвищення його ефективності. В основі цього законопроекту – ідея імплементації тієї концепції злочинів проти людяності, що склалася у міжнародному кримінальному праві та відображена у Римському статуті МКС. Такий підхід, на наше переконання, має забезпечити гармонізацію вітчизняної та міжнародної системи кримінальної юстиції та створить підґрунтя для визнання у майбутньому матеріалів щодо задокументованих, розслідуваних в Україні злочинів проти людяності й передачі їх до МКС для притягнення винних до міжнародної кримінальної відповідальності.

У зв'язку з цим пропонуємо доповнити КК України статтею 440-1 «Злочини проти людяності», частину 1 якої викласти таким чином: *«Умисні дії, спрямовані на оборєнення в рабство, депортацію або насильницьке переміщення населення, ув'язнення або інші жорстке позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права, катування, зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація чи будь-яка інша подібна за тяжкістю форма сексуального насильства, переслідування будь-якої групи або спільноти, яку можна ідентифікувати, за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, гендерними або іншими ознаками, що загалом визнані неприпустимими згідно з міжнародним правом, насильницьке зникнення осіб, а також інші умисні діяння, що заподіють сильних фізичних чи моральних страждань, якщо вони вчинені в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення».*

Список використаних джерел:

1. Сокурєнко В. В. Злочини проти людяності як елемент агресивної війни росії проти України // Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повосенній перспективі: міждисциплінарна панорама : зб. тез доп. Міжнар.

-
- наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 19 квіт. 2024 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Вінниця : ХНУВС, 2024. С. 26.
2. Charter of the International Military Tribunal for the Trial and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis Countries. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.2_Charter%20of%20IMT%201945.pdf (дата звернення: 04.05.2024).
3. Орлов Ю. В. Злочини проти людяності в контексті збройного конфлікту в Україні: визначення, проблеми розмежування із суміжними складами злочинів. *Право і безпека*. 2023. № 1 (87). С. 104. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.1.09>.
4. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду : Міжнародний документ; Статут від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_588 (дата звернення: 24.04.2023).
5. Теорія та практика міжнародного кримінального права : підручник / Н. А. Зелінська, С. С. Андрейченко, Н. В. Дрьоміна-Вовк, Д. О. Коваль ; за ред. проф. Н. А. Зелінської. Одеса : Фенікс, 2017. 582 с.
6. Антонюк Н. Контекстуальний елемент воєнних злочинів : зміст і необхідність встановлення. *Право України*. 2023. № 5. С. 30–38.
7. Elements of Crimes / (International Criminal Court publication. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/ElementsOfCrimesEng.pdf> (дата звернення 10.04.2024).
8. Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. 252 с.
9. Доповідь Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні. A/HRC/55/66 / Рада з прав людини П'ятдесят п'ята сесія 26 лютого – 05 квітня 2024. 15 березня 2024. Пункт 4 порядку денного. Ситуації у сфері прав людини, що потребують уваги Ради. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/a-hrc-55-66-auv-ua.pdf> (дата звернення: 20.04.2024).
10. Доповідь Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні. A/HRC/55/66 / Рада з прав людини П'ятдесят п'ята сесія 26 лютого – 05 квітня 2024. 15 березня 2024. Пункт 4 порядку денного. Ситуації у сфері прав людини, що потребують уваги Ради. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/a-hrc-55-66-auv-ua.pdf> (дата звернення: 20.03.2024);